

***De invloed van contact inbeelden op de
attituden van autochtonen
jegens moslims***

Eindversie

03 juli 2009

Jessamina Lie

3190749

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	p. 4
2. Literatuurstudie	p. 5
- Intergroepscontact	p. 5
- Contact met moslims	p. 7
- Effecten van contact	p. 8
Outgroup evaluatie.....	p. 8
Waargenomen outgroup evaluatie.....	p. 8
- Intergroup anxiety als mediator	p. 11
- Contact inbeelden	p. 14
- Het huidige onderzoek	p. 16
3. Methode	p. 17
- Respondenten	p. 17
- Procedure	p. 18
- Analyse	p. 20
- Resultaten	p. 20
Effecten van ingebeeld en bestaand contact.....	p. 20
Het volledige model: mediatie van intergroup anxiety.....	p. 21
Samenvatting resultaten.....	p. 24
4. Discussie	p. 24
Literatuur	p. 29

1. INLEIDING

In een recent rapport van de Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (ECRI) wordt geconstateerd dat er in Nederland een ‘dramatische verslechtering’ plaatsvindt in de toon van het integratiedebat (ECRI, 2008). Binnen- en buitenlandse gebeurtenissen zouden deels invloed hebben gehad op de toon van het Nederlandse politieke en publieke debat over integratie en andere thema’s die betrekking hebben op etnische minderheden. Er zou derhalve sprake zijn van een ‘zorgwekkende polarisatie’ tussen de autochtone bevolking en etnische minderheden. Moslimgemeenschappen, voornamelijk de Marokkaanse en Turkse gemeenschap, zouden het ergst lijden onder deze ontwikkelingen. Er wordt zelfs gesproken van een significante toename in islamofobie, in de politiek en daarbuiten.

Sinds 2000 meent de commissie onder andere dat het politiek taalgebruik omtrent moslims stereotyperend, stigmatiserend en in enkele gevallen racistisch is gebleken. Moslims zouden daarnaast slachtoffer zijn geworden van racistisch geweld en andere misdrijven en bovendien discriminatie ondervinden.

De geschetste ontwikkelingen worden omschreven als een polarisatie binnen de Nederlandse samenleving (Shadid, 2006). In termen van de sociale wetenschappen kan in de huidige situatie gesproken worden van een sterke tegenstelling tussen autochtone Nederlanders als ingroup en moslims als outgroup. Op het gebied van intergroepsrelaties is de contact hypothese (Allport, 1954) één van de meest besproken en aangehaalde theorieën. De hypothese luidt dat contact tussen verschillende groepen vooroordelen zou kunnen verminderen, mits er aantal voorwaarden is voldaan. Er zijn door de jaren heen talloze onderzoeken geweest die de hypothese ondersteunen (e.g., Dovidio *et al*, 2003; Paolini, Hewstone, Cairns, & Voci, 2004; Pettigrew, 1998; Voci & Hewstone, 2003). Sinds de jaren ’50 van de vorige eeuw hebben sociale wetenschappers getracht de hypothese te verfijnen en te betrekken op concrete maatschappelijke situaties. Recentelijk hebben onderzoekers ook al laten zien dat het inbeelden van contact alleen al tot een positievere houding jegens de outgroup kan leiden (Turner, Crisp en Lambert, 2007).

Vanuit bestaand wetenschappelijk onderzoek kan gesteld worden dat contact tussen autochtone Nederlanders en moslims een positieve invloed kan hebben op etnische attituden en de huidige polarisatie binnen de Nederlandse samenleving zou kunnen doorbreken. Door bepaalde vormen van positief contact, zoals het inbeelden van contact, zou de houding van de ingroup tegenover de outgroup positief veranderen. Algemeen gezegd zouden spanningen

tussen bevolkingsgroepen verminderd kunnen worden en de houdingen van autochtone Nederlanders over moslims in Nederland verbeterd kunnen worden. Contact inbeelden zou juist in deze context een interessant concept zijn, aangezien daadwerkelijk contact in veel gevallen moeilijk te realiseren is, bijvoorbeeld door segregatie in wijken of het bestaan van zwarte en witte scholen.

In het huidige onderzoek wordt specifiek gemeten of het inbeelden van contact een positief effect kan hebben op *intergroup anxiety*, *outgroup evaluatie* en *waargenomen outgroup variabiliteit*. Outgroup evaluatie betreft de mate waarin leden van de ingroup een positieve dan wel negatieve mening hebben over leden van de outgroup. Onder waargenomen outgroup variabiliteit verstaan wij de mate waarin leden van de ingroup menen dat de outgroup danwel uit een homogene groep bestaat, ofwel dat er sprake is van een variantie in de perceptie van outgroup leden. In dit onderzoek is ook aandacht voor de mediërende invloed van intergroup anxiety op de relatie tussen ingebeeld contact en outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. Intergroup anxiety kan omschreven worden als een gevoel van bedreiging die mensen voelen tijdens interactie met outgroup leden, omdat ze negatieve consequenties van contact anticiperen, zoals schaamte, afwijzing en vernedering.

Of het inbeelden van contact daadwerkelijk invloed kan hebben op attitudes tegenover de outgroup is nog niet onderzocht in de huidige context. In de eerste plaats heeft dit onderzoek dus vanuit een wetenschappelijk perspectief het doel van kennisvermeerdering. Tot op het heden is er internationaal veel onderzoek gedaan omtrent de contact hypothese. In Nederland heeft het onderzoek naar contact zich vooral beperkt tot de effecten van ruimtelijke segregatie op contact tussen autochtonen en allochtonen, waarbij het contact met autochtonen veelal in verband wordt gebracht met sociaal kapitaal en sociale integratie van allochtonen (e.g. Bouma-Doff, 2004; Weijters & Scheepers 2003). De onderliggende assumptie hier is echter wel dat contact beneficieel is als het gaat om het verbeteren van interetnische relaties. Puur op het gebied van de contact hypothese is, voor zover bij ons bekend, niet veel onderzoek gedaan in Nederland, vooral niet op het gebied van ingebeeld contact, aangezien dit een zeer recente onderzoeksrichting is. Het is echter belangrijk eerder werk op dit gebied, zoals het onderzoek van Turner *et al* (2007), te repliceren om uit te zoeken of ingebeeld contact ook in een andere context (buiten die van het desbetreffende onderzoek) invloed heeft op attitudes. In het huidige onderzoek is ook de outgroup anders van aard dan in het onderzoek van Turner *et al* (2007), waar het homoseksuele mannen betreft. In plaats van een relatieve kleine groep die binnen de etnische groep valt, zoals homoseksuele mannen, behoren moslims in Nederland tot

één van de grootste minderheidsgroepen en verschillen zij qua etniciteit en religie van de meeste autochtonen. Het is dus de vraag of de mechanismes, zoals gevonden door Turner *et al* (2007) met betrekking tot homoseksuele mannen, ook plaatsvinden binnen de context van dit onderzoek.

Ook is de intergroepsrelatie tussen autochtonen en moslims in Nederland op zichzelf interessant om te bestuderen. Onderzoek omtrent contact heeft zich in Europa vooral geconcentreerd op etnische groepen en religieuze groepen als in- en outgroup. Moslims in Nederland vertegenwoordigen beiden, aangezien men voornamelijk mensen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond onder moslims beschouwt.

Op basis van de kennis die verkregen wordt kan gekeken worden of ingebeeld contact daadwerkelijk in de praktijk uitgevoerd kan worden. Het uiteindelijke doel is uiteraard om ingebeeld contact in te zetten als middel om attitudes van autochtonen tegenover moslims te verbeteren. Contact inbeelden zou in het geval van de situatie in Nederland nu juist goed kunnen werken, aangezien fysiek contact niet altijd te realiseren valt, bijvoorbeeld door segregatie in wijken en het onderwijs. Ook kan het inbeelden, indien gebleken is dat het effect heeft, op grote schaal plaatsvinden. Dit is bij fysiek contact moeilijker te realiseren. Echter, eerst is het zaak te onderzoeken welke mechanismen spelen in de relatie tussen contact, intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit.

Om de relatie tussen contact en de opgestelde effecten van contact te bestuderen, komen wij in dit onderzoek tot de volgende hoofd- en deelvragen:

Welke invloed heeft het inbeelden van contact op de intergroup attitudes van autochtonen jegens moslims?

- Wat voor effect heeft ingebeeld contact op intergroup anxiety?
- Wat voor effect heeft ingebeeld contact op outgroup evaluatie?
- Wat voor effect heeft ingebeeld contact op waargenomen outgroup variabiliteit?
- In hoeverre heeft intergroup anxiety een mediërende functie in de effecten van ingebeeld contact op outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit?

2. LITERATUURSTUDIE

Het huidige onderzoek tracht na te gaan wat het effect is van ingebeeld contact op de attitude van autochtonen jegens moslims. In de eerste plaats geven wij de algemene stand van zaken weer op het gebied van de contact hypothese. Daarna volgt een bespreking van wat er tot nu toe bekend is over de effecten van contact op houdingen tegenover outgroups. Hierbij wordt er een onderscheid gemaakt tussen affectieve en cognitieve componenten van contact. In dit gedeelte worden tenslotte outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit als effecten van contact nader besproken. Daarna wordt uiteengezet wat eerdere onderzoeken concluderen wat betreft intergroup anxiety als mediator in de relatie tussen contact en de afhankelijke variabelen. Vervolgens geven wij weer wat er op dit moment onderzocht is op het gebied van contact inbeelden. Tot slot bespreken wij hoe het huidige onderzoek geplaatst kan worden binnen bestaand onderzoek en wat de meerwaarde is van dit onderzoek, in maatschappelijke en wetenschappelijke zin.

Intergroepscontact

Het verbeteren van intergroepsrelaties is een centraal doeleinde voor sociale wetenschappers. Er is derhalve veel onderzoek gedaan naar intergroup vooroordelen en stereotypen. Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw is de contact hypothese van Allport (1954) één van de meest besproken en aangehaalde theorieën op dit onderzoeksgebied. Contact tussen verschillende groepen zou vooroordelen kunnen verminderen, mits er aan een viertal specifieke voorwaarden is voldaan. Voor optimaal intergroepscontact zou er sprake moeten zijn van een gelijke groepsstatus, gemeenschappelijke doelen, een intergroup samenwerkingsverband en tot slot een ondersteuning van autoriteiten.

In de laatste vijftig jaar is de contact hypothese op zichzelf het onderwerp geweest van meerdere studies (e.g., Dovidio, Gaertner en Kawakami, 2003; Pettigrew, 1998; Pettigrew en Tropp, 2006). Pettigrew (1998) onderkent dat verschillende onderzoeken de hypothese ondersteunen, maar kaart enkele van haar tekortkomingen aan. In de eerste plaats zou er een causaliteitsprobleem inherent zijn aan de uitgevoerde cross-sectionele onderzoeken, aangezien de mate waarin iemand wel of niet bevooroordeeld is, invloed heeft op hoeveel contact er met de outgroup wordt gezocht. Ten tweede zouden onderzoekers de hypothese met condities overladen die een bevorderende invloed hebben op optimaal contact, maar niet essentieel zijn. Ook zou de hypothese geen aandacht schenken aan hoe het proces van contact tussen groepen zich voltrekt. Tenslotte wordt er niet gespecificeerd hoe de effecten van contact op houdingen

gegeneraliseerd worden naar andere situaties, zoals naar de gehele outgroup of andere outgroups. Behalve deze tekortkomingen stelt de auteur naar aanleiding van recenter onderzoek een vijfde conditie op voor de contact hypothese, namelijk dat contact de mogelijkheid tot vriendschap zou moeten bevatten.

In een latere studie heeft Pettigrew in samenwerking met Tropp (2006), de contact hypothese door middel van een meta-analyse getest. Op basis van de resultaten kan geconcludeerd worden dat de optimale condities die Allport heeft opgesteld, de positieve effecten van intergroepscontact inderdaad versterken. Echter, tegelijkertijd blijkt dat de condities, zoals Pettigrew eerder stelde, voornamelijk ondersteunend van aard zijn in plaats van essentieel.

Dovidio *et al* (2003) geven in hun werk een overzicht van de geschiedenis van de contact hypothese, gevolgd door een drietal onderzoeksrichtingen die zich concentreren op het uitbreiden van de hypothese. Onderzoek in de lijn van Pettigrew & Tropp (2005), test de hypothese en tracht de condities die Allport opstelt te evalueren en eventueel uit te breiden. In de tweede plaats is er aandacht voor de onderliggende processen en mediërende mechanismen, die ertoe leiden dat verschillende vormen van contact vooroordelen zouden kunnen verminderen. Tenslotte concentreert de derde onderzoeksrichting zich op de factoren die de generaliseerbaarheid van de voordelen van intergroepscontact bevorderen of verhinderen.

Afgezien van dergelijke besprekingen omtrent de theorievorming over de contact hypothese, zijn er onderzoeken geweest die aspecten van de hypothese betrekken op specifieke maatschappelijke problematiek. Contact zou namelijk vooroordelen kunnen verminderen over minderheidsgroepen en intergroepsrelaties verbeteren. Veelvuldig is in de Amerikaanse context contact met minderheidsgroepen op basis van ras (zwarten, latino's en aziaten) onderzocht (Dixon, 2006; Levin *et al*, 2003; Ryan *et al*, 1996; Sigelman & Welch, 1993; Stephan, Boniecki, Ybarra, Bettencourt, Ervin, Jackson, McNatt & Lausanne Renfro, 2002). In Europa daarentegen, ligt de nadruk vaak op attitudes van autochtonen jegens etnische minderheden of immigranten (Velasco González, Verkuyten, Weesie & Poppe, 2008; Voci & Hewstone, 2003; Wagner, van Dick, Pettigrew & Christ, 2003), of is er aandacht voor de intergroepsrelatie tussen religieuze groepen (Islam & Hewstone, 1993; Paolini *et al*, 2004; Tausch, Tam, Hewstone, Kenworthy & Cairns, 2007).

Contact met moslims

In de Nederlandse context is er tegenwoordig vooral aandacht voor de groep moslims, waaronder voornamelijk mensen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond wordt verstaan. Turken en Marokkanen behoren naast Surinamers en Antillianen / Arubanen tot de vier ‘klassieke’ en tevens grootste allochtone herkomstgroepen. In het publieke debat, zo meldt het Centraal Bureau voor de Statistiek, is nadat lange tijd sociaaleconomische achterstanden van allochtonen de grootste aandachtspunten waren, steeds meer de nadruk komen te liggen op culturele aspecten van integratie (CBS Jaarrapport Integratie, 2008). Op dit punt komt de islam ter sprake, voornamelijk omdat moslims in de ogen van autochtonen traditionelere denkbeelden zouden koesteren dan de rest van de (autochtone) bevolking.

Uit een studie van Coenders, Lubbers, Scheepers & Verkuyten (2008), blijkt overeenkomstig dat in de laatste vijf of zes jaar, het belang van het onderkennen van de Nederlandse identiteit is gestegen. Met name wordt er in het publieke debat gesproken over de islam als een bedreiging voor de Nederlandse identiteit en cultuur (Shadid, 2006). De resultaten van het onderzoek van Coenders *et al* (2008) over de periode 2001-2004, tonen vervolgens aan dat autochtonen moslim-outgroups (Turken en Marokkanen) negatiever zijn gaan evalueren, terwijl er in de evaluaties van Surinamers en Antillianen weinig is veranderd. Sniderman, Hagendoorn & Prior (2003), stellen dat er twee factoren ten grondslag liggen aan de afwijzende reactie van autochtone Nederlanders ten opzichte van leden van moslim-outgroups. In de eerste plaats zou er sprake zijn van een algemeen bevooroordeelde houding ten opzichte van moslims. De tweede factor verwijst naar een ervaren cultuurconflict, wat zijn uiting in het bijzonder vindt in de voor moslims kenmerkend geachte huwelijksrelaties en opvoedingsmethoden. In het huidige onderzoek ligt de aandacht bij de eerst genoemde factor en wordt er onderzocht of door ingebeeld contact vooroordelen over moslims onder autochtonen worden verminderd.

Omtrent de negatieve houding tegenover moslims, speelt ook ruimtelijke segregatie een significante rol (Gijsberts & Dagevos, 2007). Contact tussen allochtonen en autochtonen is het laagst in buurten met een hoge concentratie allochtone bewoners. Homogene buurten versterken homogene contacten. De buurt is derhalve een belangrijke factor in de hoeveelheid contact tussen bevolkingsgroepen. De geobserveerde sociale afstand tussen autochtonen en Turken en Marokkanen heeft niet alleen te maken met de sterke oriëntatie op de ingroup van deze etnische groepen, maar ook met het lage niveau van contact tussen allochtonen en

autochtonen. Een grotere sociale afstand tussen groepen is vervolgens geassocieerd met negatieve stereotypingen. Hoe meer autochtonen en allochtonen tijd met elkaar doorbrengen bij elkaar thuis of in de buurt, hoe positiever het beeld wordt van elkaar.

Effecten van contact

In de literatuur omtrent de effecten van contact, maakt men een scheiding tussen affectieve en cognitieve componenten van attitudes. Affectieve componenten hebben betrekking op emotionele reacties tegenover een groep, bijvoorbeeld in hoeverre men positieve gevoelens heeft voor een outgroup, terwijl cognitieve componenten verwijzen naar perceptie, waardeoordelen en stereotypen omtrent een groep (Turner *et al*, 2007).

In dit onderzoek wordt zowel een affectieve als cognitieve component van houding tegenover moslims gemeten. De affectieve maat betreft outgroup evaluatie, terwijl waargenomen outgroup variabiliteit als cognitieve maat is opgenomen in dit onderzoek.

Outgroup evaluatie

Een van de standaard criterium variabelen in het onderzoek naar de effecten van contact is outgroup evaluatie (Islam & Hewstone, 1993). Outgroup evaluatie dient als maat voor de generalisatie van de evaluatie van outgroup contactpartners naar de evaluatie van de gehele groep. Het betreft met andere woorden hoe positief of negatief de gevoelens van een individu zijn met betrekking tot de outgroup. Talloze onderzoeken hebben al uitgewezen dat contact onder bepaalde condities of in een zekere vorm kan leiden tot positievere groepsevaluaties (eg. Amir, 1969; Brown, Vivian & Hewstone, 1999; Paolini *et al*, 2004; Voci & Hewstone, 2003; Wolsko, Park, Judd & Bachelor, 2003).

Waargenomen outgroup variabiliteit

Waargenomen outgroup variabiliteit verwijst naar de mate waarin men variatie observeert in de samenstelling van de outgroup. De mate van waargenomen variabiliteit geeft aan in hoeverre de outgroup als homogeen en in termen van (veelal negatieve) groepsstereotypen wordt gezien. Onderzoek heeft uitgewezen dat waargenomen outgroup variabiliteit wordt beïnvloed door een scala aan intergroepsfenomenen (Paolini *et al*, 2004). Zo zouden gevoelens van bedreiging van de ingroup en de behoefte aan assimilatie en differentiatie een negatieve invloed hebben op de mate van variabiliteit die wordt toegekend aan outgroups. Door positief contact daarentegen zou waargenomen variabiliteit kunnen toenemen.

Individueen worden dan blootgesteld aan informatie die niet overeenstemt met bestaande stereotypen of komen simpelweg meer te weten over de verschillen tussen leden van de outgroup. Voorwaarde is wel dat positieve ontmoetingen met individuen van de outgroup gegeneraliseerd worden naar de gehele outgroup. Wanneer dit niet het geval is, wordt de individu in kwestie gezien als een uitzondering op de regel of niet representatief voor de groep. Men blijft derhalve de outgroup als homogeen zien, in termen van negatieve stereotypen. Veranderingen in de perceptie van groepsvariabiliteit door contact kunnen zich alleen voordoen indien er interactie plaatsvindt met een individu die de groepsstereotypen van de outgroup ontkracht, maar tegelijkertijd ook als typerend voor de groep wordt gezien (Wolsko *et al*, 2003). In dergelijke gevallen is er sprake van *typicality* binnen de interactie situatie. Hoewel een dergelijke combinatie ongebruikelijk is, zien Wolsko *et al* (2003) het niet als onmogelijk.

Indien er sprake is van een toename van waargenomen variabiliteit, leidt dit via een aantal cognitieve mechanismen tot minder gestereotypeerde intergroepsrelaties. Een voorbeeld hiervan is dat groepslidmaatschap minder saillant is tijdens intergroup interactie. Ook zouden door een toename in waargenomen outgroup variabiliteit voorstellingen omtrent de outgroup meer ontvankelijk worden voor verandering. Hoewel dit niet gelijk een afname in vooroordelen voorstelt in de vorm van minder negatieve gevoelens, zou het een belangrijke eerste stap kunnen zijn in het afbreken van groepsstereotypen (Voci & Hewstone, 2003). Echter, of contact daadwerkelijk tot meer waargenomen outgroup variabiliteit kan leiden is nog niet duidelijk, aangezien eerdere onderzoeken op dit gebied verschillende bevindingen presenteren.

Zowel de resultaten uit de meta-analyse van Tropp & Pettigrew (2005) als die uit het onderzoek van Wolsko *et al* (2003) tonen aan dat verschillende componenten van outgroup attitudes, namelijk outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit, op een verschillende manier beïnvloed worden door intergroepscontact. Tropp & Pettigrew (2005) geven aan dat affectieve indicatoren van intergroepsattitudes een significant consistentere relatie vertonen met intergroepscontact dan indicatoren gebaseerd op cognitieve dimensies. Wolsko *et al* (2003) stellen overeenkomstig dat contact, indien coöperatief en relatief aangenaam van aard, zou leiden tot positievere groepsvaluatie. Op zichzelf zou contact echter geen invloed hebben op waargenomen outgroup variabiliteit, indien er geen sprake is van *typicality*.

Andere onderzoeken vinden positieve effecten op waargenomen variabiliteit, zonder het concept van typicality mee te nemen. Islam & Hewstone (1993) concluderen bijvoorbeeld dat de frequentie van contact een significante invloed heeft op waargenomen outgroup variabiliteit. Ook Paolini *et al* (2004) vinden een positieve relatie tussen contact (in de vorm van directe en indirecte vriendschappen) en waargenomen variabiliteit van de rivaliserende geloofsgemeenschap. Op basis van een experiment naar de waargenomen variabiliteit van homoseksuele mannen als outgroup, komen ook Turner *et al* (2007) tot de conclusie dat contact (ingebeeld in dit geval) outgroup variabiliteit verhoogt.

Voor de afwijkende uitkomsten zijn verschillende verklaringen te bedenken. In de eerste plaats hebben de studies variërende onderzoeksdesigns en is contact op verschillende manieren geoperationaliseerd en gemeten. Wolsko *et al* (2003) en Turner *et al* (2007) hebben experimenten uitgevoerd om het effect van contact te meten, terwijl Paolini *et al* (2004) en Islam & Hewstone (1993) gebruik hebben gemaakt van vragenlijsten. Daarnaast verschillen de designs van de experimenten en vragenlijsten die de onderzoekers hebben opgesteld. Na het meten van de perceptie over Latino's als groep, laten Wolsko *et al* (2003) mensen in een groep werken aan een opdracht met betrekking tot algemene kennis. Eén van de leden van de groep, een Latino, is een medeplichtige van de onderzoekers en gedraagt zich op een manier die negatieve en positieve stereotypen over Latino's bevestigt, of ontkracht. Na de groepsinteractie wordt de perceptie omtrent Latino's nogmaals gemeten. In dit experiment is dus sprake van contact in de vorm van een feitelijke ontmoeting met een vreemde van de outgroup. Turner *et al* (2007) onderzoeken in hoeverre ingebeeld contact waargenomen groepsvariabiliteit kan verhogen. Hierbij werken zij in één van haar experimenten met een groep die zich moeten indenken dat ze een gesprek hebben met een homoseksuele man in de trein. De controlegroep krijgt de instructie een wandeltocht in te beelden.

In hun vragenlijsten meten zowel Islam & Hewstone (1993) als Paolini *et al* (2004) met directe maten waargenomen variabiliteit (bijvoorbeeld door te vragen in hoeverre outgroup leden van elkaar verschillen of juist op elkaar lijken). Een verschil is echter dat Paolini *et al* (2004) specifiek contact in de vorm van vriendschap meten, terwijl Islam & Hewstone (1993) drie aspecten van contact specificeren, namelijk kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van contact en aspecten die betrekking hebben op intergroepsrelaties.

Naast een verschil in onderzoeksdesign en operationalisering van contact, richten de onderzoeken zich op verschillende soorten intergroepsrelaties. Wolsko *et al* (2003) bestuderen bijvoorbeeld Latino's als raciale outgroup en Turner *et al* (2007) richten zich in een van hun experimenten op seksualiteit door homoseksuele mannen als outgroup te nemen. Ook is er de

focus op verschillende religieuze gemeenschappen door Islam & Hewstone (1993), namelijk hindoes en moslims in India en Paolini *et al* (2004), te weten katholieken en protestanten in Noord-Ierland.

Het is mogelijk dat de specifieke aard van dergelijke soorten relaties, alsmede contextuele factoren, tot een andere invloed van contact op waargenomen outgroup variabiliteit leidt. Het feit dat het brede begrip contact in de onderzoeken verschillende vormen aanneemt, maakt het nog aannemelijker dat men tot andere onderzoeksconclusies komt. De vraag is nu welke invloed ingebeeld contact heeft op de waargenomen variabiliteit onder moslims in de Nederlandse context en in hoeverre dit aansluit bij eerder onderzoek op dit gebied.

Intergroup anxiety als mediator

Zoals eerder aangegeven, tracht recent onderzoek de contacthypothese te verbreden met nieuwe perspectieven. Met name is er onderzoek gedaan naar de mediators van de relatie tussen contact en vooroordelen. De voornaamste mediators die in onderzoeken worden opgenomen zijn op het moment intergroup anxiety (Aberson & Haag, 2007; Levin, van Laar & Sidanius, 2003; Paolini *et al*, 2004; Stephan & Stephan, 1985; Voci & Hewstone, 2003), *perspective taking* (Aberson & Haag, 2007; Galinsky, Ku & Wang, 2005) en *personalization* (Brown *et al*, 1999; Dovidio *et al*, 2003; Ensari & Miller, 2005; Miller, 2002). Personalization betreft een focus op de persoon tijdens contact, waardoor er interactie minder in termen van groepscategorieën plaatsvindt. Perspective taking omvat kortgezegd het vermogen outgroup perspectieven te begrijpen.

In dit onderzoek zijn wij geïnteresseerd in intergroup anxiety als mediator van contact. Intergroup anxiety verwijst naar gevoelens van dreiging die mensen tijdens situaties van sociale interactie met outgroup leden ervaren. Door middel van positief contact zou intergroup anxiety verminderd worden, wat vervolgens een positievere attitude tegenover de outgroup tot gevolg zou hebben. Aangezien positief ingebeeld contact in wezen een vorm van contact betreft waarbij er slechts minimaal sprake is van dreiging, is het interessant om intergroup anxiety mee in het huidige onderzoek te nemen. Een ingebeelde ontmoeting met een moslim zou kunnen leiden tot een positievere attitude tegenover moslims.

Intergroup anxiety ontstaat volgens Stephan & Stephan (1985) als men negatieve verwachtingen heeft van sociale interactie met outgroupleden. Mensen zouden bang zijn voor

afwijzing en discriminatie of vrezen dat communicatie-partners of zichzelf zich op een incompetent of aanstootgevende manier zullen gedragen. Deze angsten zouden ervoor kunnen zorgen dat mensen contact in het geheel vermijden. Indien contact wel plaatsvindt, zou door intergroup anxiety interactie met een outgrouplid eerder in een negatief licht gezien worden, wat een negatief effect heeft op intergroepsrelaties. Echter, in het geval van succesvol contact met een lid van de outgroup vermindert intergroup anxiety, doordat mensen zich realiseren dat hun angst ongegrond is. Meerdere onderzoeken hebben aangetoond dat als intergroup anxiety lager is, men ook minder vooroordelen heeft (Islam & Hewstone, 1993; Paolini *et al*, 2004; Voci & Hewstone, 2003).

Stephan & Stephan (1992) lichten nader toe dat volgens hun integrated threat theorie intergroup anxiety voortkomt uit vier verschillende typen negatieve consequenties die mensen vrezen: negatieve psychologische consequenties (frustratie, verlies van controle), negatieve gedragsconsequenties (uitbuiting), negatieve beoordeling door outgroup leden (negatieve stereotypering, minachting) en door ingroup leden (afkeuring of afwijzing wegens contact met de outgroup). Stephan & Stephan (1992) bevestigen uiteindelijk dat niet-bedreigend (positief) contact geassocieerd is met verminderde anxiety en bedreigend (negatief) contact met een toename. Ingebeeld contact is bij uitstek een vorm van contact die niet snel als bedreigend wordt ervaren, zeker niet als het positief ingebeeld contact betreft. Bij het inbeelden van een contactsituatie heeft een individu namelijk controle over de situatie en kunnen er geen onverwachte gebeurtenissen plaatsvinden. Bovendien, omdat men contact heeft met een ingebeelde persoon, zal de angst om negatief beoordeeld te worden door de ander minder zijn. De verwachting is derhalve dat door ingebeeld contact intergroup anxiety eerder zal afnemen dan toenemen.

In een longitudinale studie is bestudeerd wat de invloed is van vriendschappen op de universiteit op ingroup bias en intergroup anxiety (Levin *et al*, 2003). De auteurs komen tot de conclusie dat vriendschappen met leden van de ingroup en vriendschappen met leden van de outgroup verschillende effecten hebben op intergroup anxiety. Door outgroup vriendschappen is intergroup anxiety lager, zelfs als gecontroleerd wordt voor eerdere etnische attitudes en andere achtergrondvariabelen. Studenten die meer ingroup vrienden hebben voelen meer dreiging als ze in contact komen met mensen van verschillende etniciteiten. Hierbij wordt voor dezelfde variabelen gecontroleerd als bij outgroup vriendschappen.

In het onderzoek omtrent outgroup vriendschap als contactvorm is er ook een onderscheid te maken tussen directe en indirecte intergroepsvriendschap (Paolini *et al*, 2004).

Directe vriendschap als maat omvat het aantal hechte vrienden die iemand heeft die behoren tot de outgroup. Indirecte vriendschap wordt gemeten door te vragen naar het aantal vrienden uit de eigen gemeenschap die vriendschappen hebben met outgroupleden. Beide vormen van vriendschap zouden geassocieerd zijn met minder vooroordelen tegenover de religieuze outgroup en grotere waargenomen outgroup variabiliteit, via een mechanisme van anxiety vermindering. Als iemand directe en indirecte intergroepsvriendschappen heeft met leden van de outgroup, zal deze persoon tijdens interactie met leden van de outgroup minder anxiety ervaren. Door intensief vriendschappelijk contact met leden van de outgroup, of door de kennis dat iemand in je omgeving dergelijk contact heeft met outgroupleden, verminderen namelijk gevoelens van afwijzing en ongemakkelijkheid en de angst om sociale blunders te maken, wat een positief effect heeft op waargenomen variabiliteit en vooroordelen.

Met betrekking tot waargenomen outgroup variabiliteit stellen Islam & Hewstone (1993) in hun onderzoek vast dat intergroup anxiety mediëert bij de positieve relatie tussen contact en waargenomen outgroup variabiliteit. Positief contact leidt tot een lagere intergroup anxiety, waardoor waargenomen outgroup variabiliteit toeneemt. Anxiety veroorzaakt namelijk een vernauwing van de concentratie, een schematische verwerking van informatie en het bewust op zoek gaan naar tekenen om verwachtingen te bevestigen (Wilder & Simon, 2001). De outgroup wordt hierdoor eerder als homogeen en stereotyperend beoordeeld. Waargenomen outgroup variabiliteit neemt hierdoor af. Als intergroup anxiety tijdens interactie lager of afwezig is, merken mensen het eerder op als outgroup leden zich op een positieve of constructieve manier gedragen. Hierdoor zijn mensen ontvankelijker voor veranderingen in attitudes tegenover de outgroup en heeft positief contact een positieve invloed op attitudes (Wilder & Shapiro, 1989).

Ook Voci & Hewstone (2003) nemen in hun onderzoek naar intergroepscontact met immigranten in Italië, waargenomen variabiliteit op als maat. Zij komen echter tot een andere conclusie omtrent intergroup anxiety en outgroup variabiliteit. Zij concluderen dat intergroup anxiety als mediator functioneert van contact op het gebied van outgroup attitude en subtiele vooroordelen, beide affectieve uitkomsten. De relatie tussen contact en outgroup variabiliteit, een meer cognitieve maat, wordt echter niet beïnvloed door anxiety.

De tegenstrijdige onderzoeksconclusies rondom de relatie tussen intergroup anxiety en waargenomen outgroup variabiliteit dienen nodig verder onderzocht te worden, aangezien kwesties omtrent de generaliseerbaarheid van positief contact hier meespelen. Tot slot kan gesteld worden dat contact intergroup anxiety op zowel een positieve als negatieve manier

kan beïnvloeden. Het is dus zaak ervoor te zorgen dat contact een vorm aanneemt waarbij het intergroup anxiety specifiek verlaagt. Een verlaging van intergroup anxiety zou in dit geval leiden tot positievere attitudes tegenover de outgroup.

Contact inbeelden

Hoewel veelvuldig onderzoek heeft uitgewezen dat contact positieve effecten kan hebben op een scala van intergroepsfenomenen, blijft het punt dat in sommige gevallen intergroepscontact moeilijk te realiseren is. Zo kan er sprake zijn van extreme segregatie op basis van geloof of etniciteit. In dit soort gevallen is een interventie echter het meest nodig (Turner *et al*, 2007). Een oplossing hiervoor is om contact op een indirecte manier vorm te geven. In recent onderzoek richtte men zich derhalve in het eerste geval voornamelijk op extended contact.

Zoals eerder aangegeven kunnen ook indirecte vriendschappen leiden tot positievere attitudes tegenover de outgroup (Paolini *et al*, 2004). De Extended Contact Effect hypothese stelt overeenkomstig dat de informatie dat andere ingroup leden vriendschappen hebben met leden van de outgroup een positieve werking heeft op outgroup attitudes (Wright, Ropp, Aron & McLaughlin - Volpe, 1997). Er zijn drie mechanismes die verklaren waarom indirecte vriendschappen een positief effect hebben op intergroepsattitudes (Wright *et al*, 1997). In de eerste plaats geven ingroup leden die de vriendschappen aan zijn gegaan een positief voorbeeld van hoe men zich toleranter en warmer kan opstellen tijdens intergroepscontact. Daarnaast kan de persoon van de outgroup waar de vriendschap mee is afgesloten door zijn gedrag een positieve invloed uitoefenen op attitudes over de outgroup. De verwachting dat de outgroup een negatieve attitude heeft tegenover de ingroup wordt hiermee tegen gegaan. Tenslotte kan de kennis dat iemand van de ingroup vrienden is met een lid van de outgroup, leiden tot een gedeeltelijke insluiting van de outgroup in het zelfbeeld van de eigen persoon. In de meeste gevallen is de ingroup onderdeel van het zelfbeeld van een persoon en de outgroup niet. Men leeft o.a. mee met ingroup-leden, is trots op hun successen en deelt goederen met hen. Kortom, ingroup-leden worden behandeld, zoals een persoon zichzelf behandelt. Echter, een lid van de outgroup zal ook gedeeltelijk onderdeel worden van het zelfbeeld van een individu, als bekend is dat hij of zij vrienden is met iemand van de ingroup (die al deel uitmaakt van het zelfbeeld van een individu).

Vervolgens zijn er nog een drietal redenen waarom contact in de vorm van indirecte vriendschappen een positiever effect heeft op intergroupsrelaties dan directe vriendschap

(Wright *et al*, 1997).. Lidmaatschap van de outgroup is in de eerste plaats meer saillante in het geval van een toeschouwer die zelf niet op de hoogte is van de individuele persoonlijke kenmerken van een outgroup lid, dan in het geval van de individu die direct vrienden is met een outgroup lid. Positieve effecten van contact zijn derhalve eerder generaliseerbaar. Ten tweede is intergroup anxiety minder sterk aanwezig bij indirect contact dan bij ervaringen uit de eerste hand. Tenslotte hoeft er bij indirecte vriendschapsrelaties geen onderling contact te zijn tussen alle leden van de in- en outgroup in kwestie, waardoor deze vorm van vriendschap op grotere schaal kan plaatsvinden.

Op basis van dergelijke theorievorming over extended contact, trekken Turner *et al* (2007) de conclusie dat het fysiek beleven van contact geen vereiste component hoeft te zijn in contact interventies. Zij vragen zich vervolgens af of het louter inbeelden van contact al dan niet positieve effecten op intergroupsrelaties teweeg kan brengen. In eerder onderzoek is bestudeerd in hoeverre mentale verbeeldingsprocessen tereotypering en impliciete vooroordelen kunnen verminderen (Blair, Ma en Lenton, 2001). Mentale verbeelding betreft een bewuste en intentionele creatie van een mentale representatie van een persoon, object of gebeurtenis door middel van verbeelding. Er is geconcludeerd dat participanten die een sterke vrouw (wat tegen de heersende stereotypen ingaat) inbeelden, minder impliciete stereotypen tonen dan participanten die neutrale of stereotype voorstellingen inbeelden of participanten die niets inbeelden.

Naast het effect op stereotypen en attitudes heeft recent onderzoek aangetoond dat het inbeelden van een bepaalde sociale context vergelijkbaar is met het werkelijk ervaren van een bepaalde situatie. Garcia, Weaver, Moskowitz & Darley (2002) hebben onderzoek gedaan naar de invloed van inbeelding van een situatie op *bystander apathy*. In het geval van bystander apathy effecten leidt in een noodsituatie waar om hulp gevraagd wordt, de aanwezigheid van andere mensen tot een lagere waargenomen verantwoordelijkheid om te helpen. De auteurs concluderen in hun onderzoek dat het louter inbeelden van een groep mensen tot dezelfde gevolgen leidt als een fysieke groep mensen en dat er derhalve sprake is van bystander apathy effecten. Uit het experiment dat zij hebben uitgevoerd blijkt namelijk dat in het geval van het inbeelden dat men met een groep van tien anderen uit eten gaat, individuen minder geneigd zijn hulp te bieden in een noodsituatie, dan als men inbeeldt alleen met één andere persoon samen te zijn.

Turner *et al* (2007) concluderen vervolgens op basis van het onderzoek van Garcia *et al* (2002) dat het activeren van een sociale context vergelijkbaar is aan het activeren van een

stereotype. Abstracte concepten die geassocieerd zijn met de sociale context worden door inbeelding toegankelijker. Als men zich inbeeldt in een menigte te staan, kan men zich verloren voelen in de groep en minder verantwoordelijkheid voelen, gevoelens die geassocieerd zijn met minder hulp bij werkelijke situaties. Uit deze redenering vloeit vervolgens voort dat door het inbeelden van positief intergroepscontact concepten geactiveerd worden die men associeert met succesvolle interacties. Voorbeelden hiervan zijn dat een persoon zich meer op zijn of haar gemak voelt en minder ongerust is over het vooruitzicht van toekomstig contact. Deze processen zijn voornamelijk automatisch van aard. Ook de meer bewuste processen die spelen bij fysiek intergroepscontact zouden ook voort kunnen komen uit ingebeeld contact. Onderzoekers zouden mensen bijvoorbeeld kunnen vragen na te denken over de dingen die men kan leren van outgroup leden of vragen te overwegen hoe zij zich zouden voelen tijdens contact. Deze denkprocessen zouden resulteren in meer positieve attitudes omtrent de outgroup.

Het huidige onderzoek

Tot nu toe blijkt uit een studie van de bestaande literatuur dat contact in bepaalde vormen kan leiden tot positievere outgroup attitudes. De effecten van contact kunnen echter verschillen voor affectieve en cognitieve dimensies. Uit onderzoek komt veelal naar voren dat affectieve indicatoren een significant consistentere relatie vertonen met intergroepscontact dan indicatoren gebaseerd op cognitieve dimensies. Intergroup anxiety zou vervolgens een mediërende rol kunnen spelen in de relatie tussen contact en etnische attitudes. Door contact zo vorm te geven dat intergroup anxiety verminderd wordt, zouden attitudes tegenover de outgroup positiever kunnen worden. Door ingebeeld contact zal intergroup anxiety eerder afnemen dan toenemen, aangezien deze indirecte vorm van contact niet gauw als gevaarlijk of dreigend wordt gezien.

Dit huidige onderzoek bestudeert in navolging van Turner *et al* (2007) nader de werking van ingebeeld contact. De auteurs stellen dat in hun onderzoek ingebeeld contact een positieve invloed heeft op de attitudes tegenover homoseksuele mannen als outgroup. Zij vonden significante effecten van de ingebeeelde contactsituatie op intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. Verder concludeerden zij dat intergroup anxiety als mediator fungeerde in de relatie tussen ingebeeld contact en outgroup evaluatie. Voor de relatie tussen ingebeeld contact en waargenomen outgroup variabiliteit was dit niet het geval. Dit onderzoek tracht na te gaan of het inbeelden van contact door middel van een

vergelijkbaar experiment een positieve invloed kunnen hebben op intergroup attitudes van autochtone Nederlanders omtrent moslims. In de eerste plaats is dit interessant omdat er, voor zover bij ons bekend, in Nederland nog geen experimenten zijn gedaan met het inbeelden van contact. Verder kunnen moslims in Nederland tegenwoordig beschouwd worden als de meest saillante outgroup en behoren zowel tot een religieuze als etnische minderheidsgroepen. Het is dus de vraag of dergelijke mechanismen, zoals gevonden door Turner *et al* (2007) met betrekking tot homoseksuele mannen, ook plaatsvinden binnen de context van dit onderzoek. In veel gevallen maken homoseksuele mannen namelijk wel deel uit van de eigen etnische groep. Verder hebben zich in de afgelopen jaren expliciet negatieve voorvallen voorgedaan die in verband worden gebracht met de islam. Homoseksuelen zijn eerder het slachtoffer van geweld, dan dat zij gezien worden als aanstichters van geweld.

Tenslotte is het vooral interessant te bestuderen in hoeverre waargenomen outgroup variabiliteit beïnvloed wordt door contact en of intergroup anxiety een mediërende rol speelt in deze relatie, aangezien eerdere onderzoeken hierover gemengde resultaten tonen.

3. METHODE

Dit onderzoek is in grote mate gebaseerd op eerder onderzoek van Turner *et al* (2007) naar de effecten van ingebeeld contact. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden maakt dit onderzoek evenals de auteurs gebruik van een experiment. Het inbeelden van contact is in deze zin anders dan het daadwerkelijk interacteren met anderen. Over het algemeen is het inbeelden namelijk niet iets dat mensen uit zichzelf doen. Het is dus zaak mensen specifiek te instrueren om contact in hun hoofd in te beelden. Er is echter ook een algemene reden waarom het effectiever is de contacten van effecten door middel van een experiment in te voeren. Er zou namelijk een causaliteitsprobleem inherent zijn aan veel uitgevoerde cross-sectionele onderzoeken, aangezien de mate waarin iemand wel of niet bevooroordeeld is, invloed heeft op hoeveel contact er met de outgroup wordt gezocht (Pettigrew, 1998). Door het uitvoeren van een experiment kan men er zekerder van zijn dat er sprake is van causaliteit, in plaats van alleen een correlatie.

Respondenten

Dit onderzoek telt 62 respondenten, die willekeurig zijn ingedeeld bij de controlegroep of conditiegroep. De controlegroep en conditiegroep bevatten uiteindelijk 31 respondenten ieder. De totale groep bestond uit 48 vrouwen en 12 mannen (van 2 respondenten was het geslacht

onbekend). De respondenten betroffen studenten aan de Universiteit Utrecht, waarvan het merendeel, 2 uitgezonderd, een studie volgde in de richting van de sociale wetenschappen. De groep bestond met name voor een groot gedeelte uit studenten Algemene Sociale Wetenschappen en Culturele Antropologie.

Met toestemming van de docenten zijn de vragenlijsten uitgedeeld tijdens een viertal werkgroepbijeenkomsten van vakken die vallen onder de faculteit sociale wetenschappen. Na een korte introductie van het onderzoek werden de vragenlijsten in of net na de werkgroep in het lokaal ingevuld.

Procedure

De respondenten zijn willekeurig verdeeld over de controlegroep en conditiegroep.

Bij de eerste opdracht werd gevraagd een situatie 5 minuten lang in te beelden. Afgezien van de in te beelden situatie waren de vragenlijsten identiek.

De controlegroep kreeg de opdracht: *In de eerste plaats, beeld je de volgende vijf minuten in dat je op een driedaagse wandeltocht bent in de Ardennen. Tijdens de tocht maak je wat interessante onverwachte dingen mee.*

Daarna werd de respondent gevraagd minstens 3 dingen te bedenken en op te schrijven.

De conditiegroep kreeg de opdracht: *In de eerste plaats, beeld je de volgende vijf minuten in dat je in gesprek bent met een islamitische vrouw, die naast je is gaan zitten in de trein. Jullie praten ongeveer dertig minuten met elkaar, voordat je het eindpunt bereikt en je de trein verlaat. Tijdens het gesprek heb je enkele interessante en onverwachte dingen over haar geleerd.*

Daarna werd de respondent gevraagd minstens 3 dingen te bedenken en op te schrijven.

Hierna volgde de rest van de vragenlijst waarin in de eerste plaats de scores op de afhankelijke variabelen intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit gemeten werden.

Om *intergroup anxiety* te meten is gebruik gemaakt van de schaal van Turner *et al* (2007). Het volgende werd gevraagd: “Als je in de toekomst in contact zou komen met een moslim, hoe zou je je dan voelen?” Vervolgens werden de volgende begrippen gegeven: ongemakkelijk, blij (omgepoold), zelfbewust, vol zelfvertrouwen (omgepoold) en ontspannen (omgepoold). De respondenten konden antwoorden op een 7-puntsschaal (1 = Helemaal niet, 7 = Heel erg) en hoe hoger de score, hoe meer intergroup anxiety men ervaart. Echter, de vijf

items bleken niet intern consistent ($\alpha = 0.38$). Bij nadere inspectie bleek dat in sommige gevallen de items ‘zelfbewust’ en ‘blij’ zelfs negatief met andere items gecorreleerd waren. Dit is problematisch voor de schaal. Een hogere score op de schaal zou moeten duiden op meer intergroup anxiety bij contact met een moslim. Aangezien bepaalde items soms negatief met elkaar correleerden, was deze schaal dus niet consistent in het meten van intergroup anxiety. Uiteindelijk is besloten om slechts twee items op te nemen, namelijk ‘vol zelfvertrouwen (omgepoold)’ en ‘ontspannen (omgepoold)’, die sterk positief met elkaar gecorreleerd waren (Pearson correlation = 0.631, $p < 0.001$). De toevoeging van een derde item leidde tot een schaal met een lage interne consistentie (‘ongemakkelijk’ toegevoegd geeft $\alpha = 0.62$) bijvoorbeeld).

Om *outgroup evaluatie* ($\alpha = 0.82$) te meten is gevraagd (gebaseerd op Voci & Hewstone, 2003): “Beschrijf eens wat over het algemeen je gevoelens zijn tegenover moslims.” De antwoorditems waren: 1 = Koud / 7 = Warm, 1 = Positief / 7 = Negatief (omgepoold), 1 = Vriendelijk / 7 = Vijandig (omgepoold), 1 = Wantrouwend / 7 = Vertrouwend, 1 = Respectvol / 7 = Minachtend (omgepoold), 1 = Bewondering / 7 = Afschuw (omgepoold). Een hogere score, duidt op een positievere outgroup evaluatie.

Om *waargenomen outgroup variabiliteit* ($\alpha = 0.73$) te meten zijn er drie items opgenomen (gebaseerd op Voci & Hewstone, 2003). De eerste vraag was: “Als je aan moslims denkt, heb je dan het idee dat ze onderling van elkaar verschillen?”, met een antwoordschaal van 1 = Verschillen helemaal niet, 7 = Verschillen heel veel.

De tweede vraag: “Als je aan moslims denkt, heb je dan het idee dat de ene persoon hetzelfde is als de andere persoon?”, met een antwoordschaal van 1 = Helemaal niet hetzelfde, 7 = Heel erg hetzelfde (omgepoold).

En tot slot: “Onder moslims zijn er verschillende soorten mensen.”, met een antwoordschaal van 1 = Mee oneens, 7 = Mee eens. Hoe hoger de score, hoe hoger de waargenomen outgroup variabiliteit.

Naast deze drie hoofdvariabelen is contact met moslims gemeten door te vragen of de respondent moslims in de kennissenkring heeft en zo ja, om hoeveel kennissen het gaat. Daarnaast is gevraagd hoe frequent de respondent contact heeft met moslims, waarop geantwoord kan worden op een 5-puntsschaal met 1 = Nooit, 3 = Af en toe, 5 = Vaak. De

vragenlijst werd afgesloten met een aantal achtergrondvragen, die betrekking hebben op sekse, leeftijd, studie en het geboorteland van de ouders en van de respondent zelf.

Analyse

In de eerste plaats zal aan de hand van t-testen getoetst worden of de respondenten in de twee verschillende condities significant van elkaar verschillen in de mate van intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. Vervolgens wordt door middel van t-testen bekeken of voorgaand contact in de vorm van het wel of niet hebben van moslims in de kennissenkring een significante invloed heeft op de intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. De resultaten die uit deze t-testen volgen worden in het eerste gedeelte van de resultaten sectie besproken.

In het tweede deel wordt het volledige model getoetst, waarbij onderzocht wordt of intergroup anxiety medieert in de relatie tussen conditie en outgroup evaluatie en conditie en waargenomen outgroup variabiliteit. Het volledige model wordt getest aan de hand van structural equation modelling, door middel van het statistische programma AMOS.

Resultaten

Effecten van ingebeeld contact en bestaand contact

Om te onderzoeken of het inbeelden van contact met een moslim een positief effect heeft op intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit zijn er t-testen uitgevoerd. Daaruit blijkt echter dat er na het inbeelden van contact geen significant verschil is in de mate van intergroup anxiety ($M = 3.03$, $\sigma = 0.73$), vergeleken met het inbeelden van de controle conditie ($M = 2.97$, $\sigma = 1.26$) ($t(60) = -0.25$, $p = 0.806$). Ook in outgroup evaluatie is er tussen de conditiegroep ($M = 4.72$, $\sigma = 0.78$) en de controlegroep ($M = 4.95$, $\sigma = 0.74$) geen significant verschil ($t(60) = 1.17$, $p = 0.247$). Tenslotte is er geen significant verschil gevonden in waargenomen outgroup variabiliteit na het inbeelden van contact ($M = 6.06$, $\sigma = 0.83$) of van de controle conditie ($M = 6.20$, $\sigma = 0.71$) ($t(60) = 0.71$, $p = 0.480$).

In de vragenlijst is bestaand contact met moslims gemeten door aan de respondenten te vragen of zij moslims hebben in de kennissenkring. Daaruit is gebleken dat 42 van de 62 respondenten, tweederde, moslims heeft in de kennissenkring. Tussen de controlegroep en conditiegroep was er echter geen verschil in het aantal mensen met en zonder moslims in de kennissenkring.

Door middel van t-testen is vervolgens getoetst of voorgaand contact in de vorm van het hebben van moslims in de kennissenkring intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit positief beïnvloedt. In de mate van intergroup anxiety is er tussen respondenten die moslims in de kennissenkring hebben ($M = 2.96, \sigma = 1.04$) en respondenten zonder moslims in de kennissenkring ($M = 3.08, \sigma = 1.00$) geen significant verschil gevonden ($t(60) = -0.397, p = 0.693$). Omtrent outgroup evaluatie is eveneens geen significant verschil tussen de groep met moslims in de kennissenkring ($M = 4.86, \sigma = 0.8$) en de groep zonder ($M = 4.78, \sigma = 0.66$) ($t(60) = 0.35, p = 0.725$). Contact in de vorm van moslims in de kennissenkring heeft echter wel een effect op waargenomen outgroup variabiliteit ($t(60) = 2.185, p = 0.033$), aangezien de groep met kennissen ($M = 6.28, \sigma = 0.66$) significant verschilt van de groep zonder kennissen ($M = 5.83, \sigma = 0.91$).

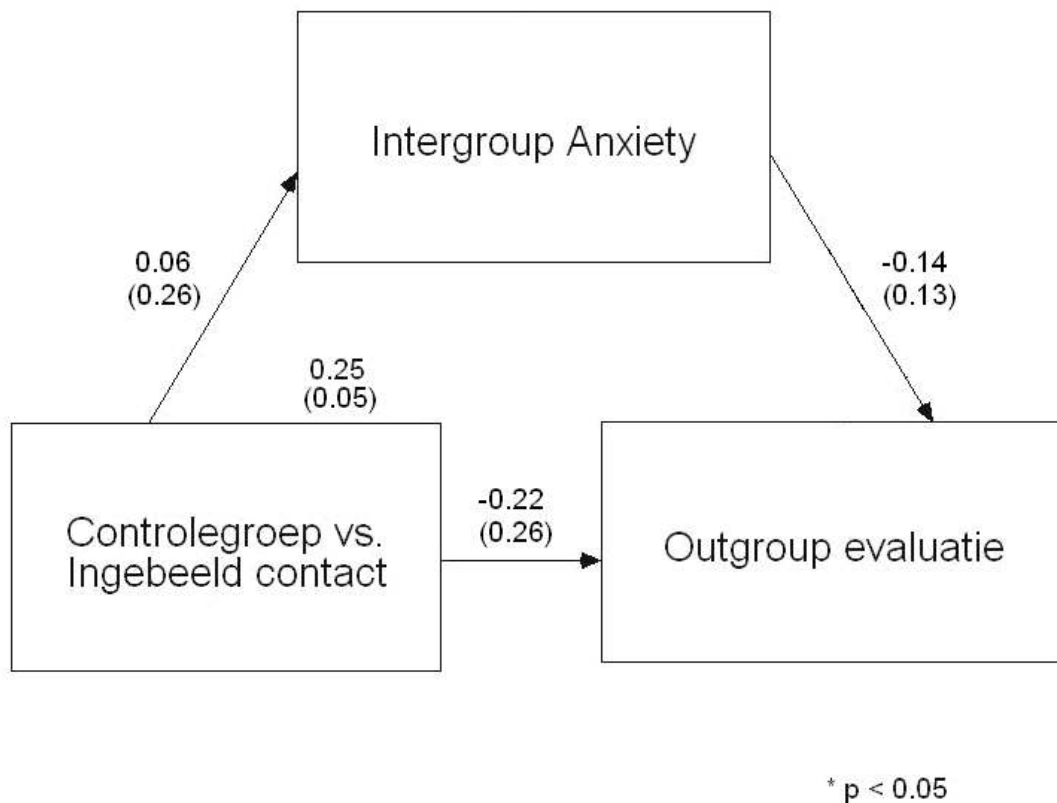
Het volledige model: mediatie van intergroup anxiety

Om te onderzoeken of intergroup anxiety medieert in de relatie tussen conditie en outgroup evaluatie en conditie en waargenomen outgroup variabiliteit zijn in AMOS padmodellen opgesteld. Voor zowel de relatie tussen conditie en outgroup evaluatie, als de relatie tussen conditie en waargenomen outgroup variabiliteit is een model opgesteld waarbij intergroup anxiety is opgenomen als medierende factor. In de eerste plaats is met betrekking tot beide afhankelijke variabelen het volledige model getest. De resultaten van deze analyses zijn weergegeven in Figuur 1 en 2. Vervolgens zijn in een tweede stap restricties opgesteld om de medierende rol van intergroup anxiety te testen, door een gewicht van 0 te geven aan het pad van conditie naar intergroup anxiety. Wanneer in het volledige model de errors van intergroup anxiety en outgroup evaluatie vrij geschat worden, levert dit een verzadigd model op (er zijn geen vrijheidsgraden meer over). Om het volledige model te kunnen vergelijken met een model zonder gedeeltelijke mediatie van intergroup anxiety, zijn daarom nog enkele restricties toegepast om vrijheidsgraden te winnen, namelijk door de errors niet meer vrij te laten schatten maar een gewicht te geven van 1. Hiermee worden vrijheidsgraden gewonnen, wat vervolgens een chi square difference test mogelijk maakt.

Zoals aangegeven, is in Figuur 1 het volledige model opgesteld met outgroup evaluatie als afhankelijke variabele. De experimentele conditie heeft in dit model geen significant effect op zowel intergroup anxiety als outgroup evaluatie. Intergroup anxiety heeft ook geen significante invloed op outgroup evaluatie. Om de goodness of fit te beoordelen, is gekeken naar een aantal indices. Als richtlijn aanvaardden wij een model als de $RMSEA < 0.05, GFI >$

0.9 en de χ^2/df ratio < 5.0 (Kline, 2005). De resultaten wat betreft model fit zijn gemengd. Enerzijds lijken de goodness of fit index (GFI) van 0.910 en de χ^2/df ratio van 4.742 op voldoende fit te duiden, anderszijds geeft de de root mean squared error of approximation (RMSEA) van 0.248 geen acceptabele fit. Daarnaast is geen van de paden tussen de variabelen significant, waardoor van het model zo goed als geen verklarende kracht uitgaat. In wezen voorspelt dit model dus niets.

Figuur 1. De relatie tussen experimentele conditie, intergroup anxiety en outgroup evaluatie¹

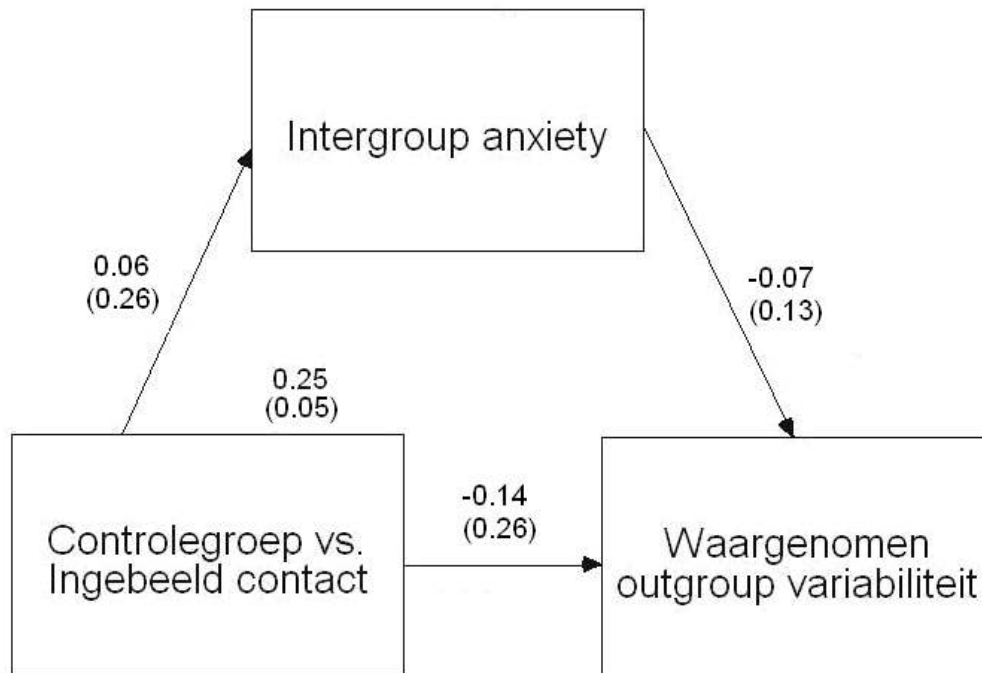

De volgende vraag is in hoeverre er eigenlijk sprake is van een gedeeltelijke mediatie van intergroup anxiety op de relatie tussen conditie en outgroup evaluatie. Wordt de model fit beter als het pad van conditie op intergroup anxiety wordt weggehaald (m.a.w. een gewicht van 0 wordt gegeven)? Om dit te onderzoeken hebben wij een χ^2 difference test uitgevoerd. De nul-hypothese hierbij is dat ‘beide modellen (met en zonder mediatie) een gelijke fit hebben’. Het verschil in χ^2 tussen het model met mediatie en het model zonder mediatie is 0.063 (9.547 – 9.484). Een χ^2 difference test geeft $\chi^2 (1) = 0.063$, $p < 0.8$, wat niet significant

¹ In de figuur zijn de ongestandaardiseerde coëfficiënten gerapporteerd en de standard errors zijn tussen haakjes onder de coëfficiënten weergegeven.

is. De nul-hypothese kan dus niet verworpen worden, beide modellen passen even goed, of in dit geval, beide niet erg goed. Omdat er dus ook geen sprake is van een significante verslechtering van het model, kunnen we concluderen dat er dus geen sprake is van een gedeeltelijke mediatie van intergroup anxiety op de relatie tussen conditie en outgroup evaluatie.

Figuur 2. De relatie tussen experimentele conditie, intergroup anxiety en waargenomen outgroup variabiliteit.²

* p < 0.05

In Figuur 2 is het volledige model weergegeven met waargenomen outgroup variabiliteit als afhankelijke variabele. Ook hier heeft conditie geen significant effect op zowel intergroup anxiety als waargenomen outgroup variabiliteit. Intergroup anxiety heeft bovendien geen significant effect op waargenomen outgroup variabiliteit. Wederom is gekeken naar een aantal goodness of fit indices en worden dezelfde richtlijnen gehanteerd (Kline, 2005). Voor dit model wijst eveneens de RMSEA van 0.218 op onvoldoende fit van het model, terwijl de GFI van 0.924 en de χ^2/df ratio van 3.890 echter wel op voldoende fit duiden. Ook in dit model zijn er geen significante paden tussen de variabelen. Dit model heeft eveneens geen verklarende kracht.

² In de figuur zijn de ongestandaardiseerde coëfficiënten gerapporteerd en de standard errors zijn tussen haakjes onder de coëfficiënten weergegeven.

Wederom is een χ^2 difference test uitgevoerd om te toetsen of er sprake is van een gedeeltelijke mediatie van intergroup anxiety op de relatie tussen conditie en waargenomen outgroup variabiliteit. De nul-hypothese hierbij is dat ‘beide modellen (met en zonder mediatie) een gelijke fit hebben’. Het verschil in χ^2 tussen het model met mediatie en het model zonder mediatie is wederom 0.064 (7.843 – 7.779). Een χ^2 difference test geeft $\chi^2(1) = 0.064$, $p < 0.8$, wat niet significant is. Het model zonder mediatie geeft ook in dit geval geen slechtere fit, beide modellen passen even goed (wederom niet goed). Er kan dus niet gesproken worden van een gedeeltelijke mediatie van intergroup anxiety op de relatie tussen conditie en waargenomen outgroup variabiliteit.

Samenvatting resultaten

De uitgevoerde t-testen wijzen uit dat ingebeeld contact geen significant effect heeft op intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. Aanvullende t-testen tonen aan dat bestaand contact in de vorm van moslims in de kennissenkring alleen een significant effect heeft op waargenomen outgroup variabiliteit. Hoewel we vanuit deze t-testen eigenlijk al kunnen concluderen dat het inbeelden van contact geen effect heeft, hebben we desondanks in AMOS nog twee pad-modellen opgesteld om de medierende rol van intergroup anxiety te toetsen. Daaruit blijkt wederom dat conditie geen significante invloed heeft op intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. Het enige significante pad in het model is die tussen intergroup anxiety en outgroup evaluatie. Niet verrassend kunnen we ook concluderen dat intergroup anxiety geen mediator is in de relatie tussen ingebeeld contact en de afhankelijke variabelen outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit.

4. DISCUSSIE

Het huidige onderzoek repliceerde een experiment van Turner *et al* (2007), waarbij werd gekeken of het inbeelden van contact een positieve invloed heeft op de attitudes tegenover homoseksuele mannen. Specifiek werd onderzocht of ingebeeld contact als experimentele conditie een positief effect heeft op intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit. Daarnaast is bestudeerd of intergroup anxiety een mediërende invloed heeft op de relatie tussen ingebeeld contact en outgroup evaluatie en de relatie tussen ingebeeld contact en waargenomen outgroup variabiliteit. De onderzoekers concludeerden dat de ingebeelde conditie een significant effect heeft op de drie afhankelijke variabelen.

Intergroup anxiety bleek tenslotte alleen een mediërende invloed te hebben op de relatie tussen ingebeeld contact en outgroup evaluatie.

Het doel van het huidige onderzoek was om te meten of het inbeelden van contact een positief effect heeft op intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit omtrent moslims. Tegen de verwachting in, is er geen enkel effect gevonden van de experimentele conditie op de afhankelijke variabelen. Aansluitend daarop kan geconcludeerd worden dat intergroup anxiety niet medieert in de relatie tussen ingebeeld contact en outgroup evaluatie en de relatie tussen ingebeeld contact en waargenomen outgroup variabiliteit. Het uitblijven van een effect van ingebeeld contact op outgroup evaluatie is met name verrassend, aangezien talloze eerdere onderzoeken hebben uitgewezen dat contact onder bepaalde condities leidt tot een positievere affectieve houding tegenover de outgroup. Omtrent de effecten van contact op waargenomen outgroup variabiliteit, een cognitieve maat, zijn er meer gemengde onderzoeksconclusies (Islam & Hewstone, 2003; Voci & Hewstone, 2003; Wolsko *et al*, 2003).

Voor het uitblijven van een effect van ingebeeld contact in het onderzoek, zijn verschillende verklaringen denkbaar. Een methodologische verklaring is een zwakheid in de vragenlijst. De originele gehanteerde schaal voor *intergroup anxiety* bleek namelijk onsamenhangend. Hoewel deze schaal in eerder internationaal onderzoek is gebruikt (Turner *et al*, 2007), bleken de items in het Nederlands vertaald intern inconsistent (Cronbach's $\alpha = 0.38$). Een reden hiervoor kan zijn dat de emoties op een verkeerde manier zijn vertaald. Het zou echter ook het geval kunnen zijn dat de vertalingen kloppen, maar dat de emoties die opgesteld zijn in de schaal niet passen bij de context. Cultuurverschillen zouden hier kunnen meespelen, of de specifieke intergroepsrelatie in de Nederlandse context.

Een andere verklaring waarom er geen significante effecten zijn gevonden van ingebeeld contact op de afhankelijke variabelen betreft de in te beelden situatie. In de eerste plaats voldoet de contactsituatie, vijf minuten lang een gesprek met een onbekende islamitische vrouw in de trein, niet aan de voorwaarden die Allport (1954) opstelt in zijn contact hypothese. Hoewel uit onderzoek is gebleken dat de vier opgestelde voorwaarden niet essentieel maar eerder ondersteunend van aard zijn (Pettigrew, 1998) zou het kunnen zijn dat in het geval van moslims als outgroup het belangrijk is dat contact wel dergelijke versterkende kenmerken vertoont. In onze huidige samenleving wordt veelal over de islam gesproken als een bedreiging voor de Nederlandse cultuur en zou er sprake zijn van een

cultuurconflict met moslims (Shadid, 2006; Sniderman *et al*, 2003). Bij bepaalde outgroups, zoals homoseksuele mannen in het onderzoek van Turner *et al* (2007), zou een oppervlakkige vrijblijvende vorm van ingebeeld contact wel kunnen werken, maar wellicht is de groep moslims in Nederland te bedreigend hiervoor.

Vanuit een meer inhoudelijk standpunt kan men zich met betrekking tot waargenomen outgroup variabiliteit afvragen of in de ingebeelde situatie aan de eis van *typicality* is voldaan (Wolsko *et al*, 2003). De opdracht was te bedenken dat de moslim vrouw in kwestie iets onverwachts verteld. Het zou kunnen dat daardoor dingen bedacht worden die niet als kenmerkend voor moslims in het algemeen gezien worden en als gevolg daarvan de attitude ten aanzien van de outgroup als geheel niet verandert.

Op basis van wat we weten over de huidige negatieve houding tegenover moslims, is het verrassend dat in dit onderzoek de gemiddelde waarden van outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit hoog zijn. Deze kunnen echter verklaard worden door de samenstelling en achtergrondkenmerken van de onderzochte populatie. Deze betreffen studenten in de sociale wetenschappen, die voor het grootste gedeelte zelf interetnische relaties bestuderen in hun studie. Wellicht hebben zij al veel kennis over het onderwerp, waardoor zij weten welke antwoorden sociaal wenselijk zijn.

Als de gemiddelde scores op de afhankelijke variabelen van de controle-groepen van het huidige onderzoek en het onderzoek van Turner *et al* (2007) met elkaar worden vergeleken, valt er nog iets op. In het huidige onderzoek is de score op intergroup anxiety fors lager in vergelijking tot de gemiddelde score in het eerdere onderzoek ($M = 2.97$ tegenover $M = 4.05$). Op outgroup evaluatie ($M = 4.95$ tegenover $M = 3.02$) en waargenomen outgroup variabiliteit ($M = 6.30$ tegenover $M = 3.97$) is de gemiddelde score van de controlegroep respondenten in het huidige onderzoek beduidend hoger dan de score in het onderzoek van Turner *et al* (2007). Voor de twee laatstgenoemde variabelen zijn zelfs de gemiddelde scores van de controlegroep in het huidige onderzoek hoger dan de gemiddelde scores van de experimentele conditiegroep in het eerdere onderzoek. Voor intergroup anxiety zijn de gemiddelde scores van de controlegroep in dit onderzoek en de scores van de conditiegroep in het onderzoek van Turner *et al* (2007) aan elkaar gelijk.

In het huidige onderzoek waren de respondenten duidelijk positiever over de outgroup dan in het onderzoek van Turner *et al* (2007). Het is mogelijk dat de respondenten in ons onderzoek zo een positieve houding hebben over moslims, dat er een soort grens is bereikt.

Een positievere houding is misschien bijna niet te bewerkstelligen, ook niet door ingebeeld contact.

Vanuit een inhoudelijk perspectief kan ook de vraag gesteld worden of de context waarin het onderzoek van Turner *et al* (2007) zich afspeelde, niet wezenlijk anders is van aard dan de context van het huidige onderzoek. Homoseksuele mannen als outgroup hebben een andere positie in de maatschappij dan een grote etnische en religieuze outgroup als moslims. Zoals eerder aangegeven worden moslims en de islam tegenwoordig gezien als een bedreiging voor de Nederlandse cultuur (Shadid, 2006). Homoseksuelen in de Britse context worden waarschijnlijk minder als algehele culturele bedreiging ervaren. Reden hiervoor is dat zij vaak niet tot andere etnische of religieuze groepen behoren.

Bovendien is het mogelijk dat ingebeeld contact minder effect heeft op houdingen als daadwerkelijk contact makkelijker te realiseren is. Gezien het aanzienlijk hogere percentage moslims in Nederland in vergelijking met het percentage homoseksuele mannen in Groot-Brittannië is het waarschijnlijker dat Nederlanders vaker in contact zijn gekomen met moslims dan Britten met homoseksuele mannen. In de huidige steekproef is bekend dat het aantal respondenten met moslims in de kennissenkring erg hoog was. In totaal had tweederde van de respondenten moslims in de kennissenkring. Hoewel in beide groepen de aantallen even hoog waren, blijven er per groep 10 mensen over die ‘nooit’ of in ieder geval nauwelijks vriendschappelijk contact met moslims hebben. Ongeacht hoe positief de houding is tegenover moslims, het is waarschijnlijker dat ingebeeld contact iets teweeg brengt bij mensen die geen vriendschappelijk contact hebben. Kortom, hoewel er in totaal 62 respondenten zijn, zijn er maar 20 respondenten bij wie een effect te verwachten is van de experimentele conditie. Dat is een te klein aantal om in dit onderzoek significante effecten te produceren.

Ondanks dat sommige bovengenoemde aspecten gezien kunnen worden als limitaties in dit onderzoek, zijn er ook enkele sterke punten te noemen. Zo is het huidige onderzoek op bestaand onderzoek van Turner *et al* (2007) gebaseerd. Het onderzoeksdesign is hetzelfde opgesteld en de gehanteerde schalen in de vragenlijst zijn in eerdere onderzoeken gebruikt en consistent bevonden. Bovendien is het zeer waarschijnlijk dat de conditiegroep en de controle groep niet van elkaar verschilden qua achtergrondkenmerken en bestaande houdingen. We hebben geen voormeting uitgevoerd, omdat daardoor met name de controlegroep al van tevoren te veel zou gaan nadenken over het onderwerp van het onderzoek. Door in dezelfde soorten werkgroepen studenten te werven en in elke groep willekeurig de helft in te delen bij

de controle- en de conditiegroep is getracht twee gelijke groepen te creëren. Een analyse naar de achtergrondkenmerken heeft al uitgewezen dat de twee groepen qua leeftijd, sekseverdeling, studie en eerder contact met moslims, niet van elkaar verschilden. De verschillende werkgroepen zijn bovendien op dezelfde manier benaderd. Er is contact opgenomen met werkgroepdocenten en met hun toestemming zijn de vragenlijsten in de werkgroepen zelf afgenomen. Bij elke groep is dezelfde voorlichting, was dezelfde persoon vanuit het onderzoek aanwezig en is dezelfde invulprocedure uitgevoerd.

Vanuit een inhoudelijk standpunt wordt dit onderzoek ondersteund door veel eerder wetenschappelijk onderzoek naar de contacthypothese, met name naar intergroup anxiety, outgroup evaluatie en waargenomen outgroup variabiliteit en de relaties tussen deze concepten. Zoals in eerdere studies is hier gekozen om houdingen tegenover moslims te meten met zowel een affectieve (outgroup evaluatie) als cognitieve (waargenomen outgroup variabiliteit) maat. Omdat dergelijke studies naar ingebeeld contact in Nederland voor zover bekend, nog ontbreken, is het wetenschappelijk gezien relevant dat bestaand onderzoek, zoals dat van Turner *et al* (2007) in de Nederlandse context gerepliceerd worden.

Ook en misschien met name op maatschappelijk vlak is onderzoek in deze richting interessant en relevant. In de huidige context waarbij er spanningen heersen onder groepen autochtonen en moslim allochtonen zou het mooi zijn als intergroepsrelaties verbeterd kunnen worden door een praktisch realiseerbare contactvorm als ingebeeld contact. Ingebeeld contact kan makkelijk vormgegeven worden en uiteenlopende vormen aannemen. Verder kan het op grote schaal plaatsvinden, zonder dat het veel middelen kost. Zo zouden bijvoorbeeld ingebeelde situaties kunnen zorgen voor positief contact tussen autochtonen en allochtonen in gesegregerde buurten en in gesegregeerd onderwijs.

Gezien met name de enorme potentie die ingebeeld contact biedt om intergroup attitudes te verbeteren, is vervolgonderzoek naar de effecten van ingebeeld contact essentieel.

Toekomstige studies zouden het onderzoeksdesign kunnen repliceren, echter dan met een andere groep respondenten die een minder positieve houding heeft tegenover moslims. Een andere optie is om nieuwe vragenlijsten op te stellen in plaats van bestaande te gebruiken. Deze zouden meer toegespitst kunnen worden op de Nederlandse context. Tenslotte zou de ingebeelde situatie aangepast kunnen worden. Hiermee kunnen toekomstige studies verschillende kanten mee opgaan. De in te beelden situatie betreffende een islamitische vrouw was in wezen onbedreigend van aard. Dit was wenselijk, aangezien op deze manier intergroup anxiety laag bleef. De groep moslims is echter heel breed en angst en negatieve houdingen

zullen waarschijnlijk vooral heersen over bepaalde subgroepen, met name hangjongeren. Eén optie is om een situatie te schetsen die meestal bedreiging oproept, zoals een ontmoeting met moslim hangjongeren en die een positieve draai te geven door het contact met de jongeren leuk te maken. Het experiment werkt dan anxiety verlagend omdat dreigende stereotypen omtrent hangjongeren ontkracht wordt.

Een ander idee is om de in te beelden situatie meer diepgang te geven. Aangezien uit verschillende studies is gebleken dat contact in de vorm van directe en indirecte vriendschappen een gunstige invloed heeft op houdingen (Levin *et al*, 2003; Paolini *et al*, 2005; Pettigrew, 1998), zou het interessant en wellicht erg effectief kunnen zijn om mensen in te laten beelden dat zijzelf of anderen uit hun groep vrienden zijn met leden van de outgroup.

Kortom, de mogelijkheden van ingebeeld contact zijn nagenoeg eindeloos. Hoewel we op basis van de gevonden resultaten in dit onderzoek geen enkele steun vinden dat ingebeeld contact een positieve invloed heeft op houdingen, blijft het een veelbelovend concept en zijn er verdere studies noodzakelijk voordat we dit soort onderzoek verwerpen. Het is belangrijk dat nader wordt onderzocht in welke context ingebeeld contact een positieve invloed kan hebben op attitudes en welke vorm daarbij optimaal is.

LITERATUUR

- Aberson, C. L., & Haag, S. C. (2007). Contact, perspective taking, and anxiety as predictors of stereotype endorsement, explicit attitudes, and implicit attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10(2), 179-201.
- Allport GW. 1954. *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley. 537 pp.
- Amir, Y. (1969). Contact hypothesis in ethnic relations. *Psychological Bulletin*, 71(5), 319-342.
- Blair, I. V., Ma, J. E., & Lenton, A. P. (2001). Imagining stereotypes away: The moderation of implicit stereotypes through mental imagery. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 828-841.
- Brown, R., Vivian, J., & Hewstone, M. (1999). Changing attitudes through intergroup contact: The effects of group membership salience. *European Journal of Social Psychology*, 29(5-6), 741-764.

- Dixon, J. C. (2006). The ties that bind and those that don't: Toward reconciling group threat and contact theories of prejudice. *Social Forces*, 84(4), 2179-2204.
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Kawakami, K. (2003). Intergroup contact: The past, present, and the future. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 5-21.
- Ensari, N., & Miller, N. (2005). Prejudice and intergroup attributions: The role of personalization and performance feedback. *Group Processes and Intergroup Relations*, 8(4), 391-410.
- Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (2008). *Derde rapport over Nederland*. Strasbourg: Raad van Europa.
- Galinsky, A. D., Ku, G. & Wang, C.S. (2005). Perspective taking and self-other overlap: Fostering social bonds and facilitating social coordination. *Group Processes & Intergroup relations*, 8(2), 109-124.
- Garcia, S. M., Weaver, K., Moskowitz, G. B., & Darley, J. M. (2002). Crowded minds: The implicit bystander effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 843-853.
- Gijsberts, M. & Dagevos, J. (2007). The socio-cultural integration of ethnic minorities in the Netherlands: Identifying neighbourhood effects on multiple integration outcomes'. *Housing studies*, 22(5), 805-831.
- Kline, R.B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Levin, S., Van Laar, C., & Sidanius, J. (2003). The effects of ingroup and outgroup friendships on ethnic attitudes in college: A longitudinal study. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 76-92.
- Miller, N. (2002). Personalization and the promise of contact theory. *Journal of Social Issues*, 58(2), 387-410.
- Paolini, S., Hewstone, M., Cairns, E., & Voci, A. (2004). Effects of direct and indirect cross-group friendships on judgments of catholics and protestants in northern ireland: The

- mediating role of an anxiety-reduction mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(6), 770-786.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783.
- Ryan, C. S., Judd, C. M., & Park, B. (1996). Effects of racial stereotypes on judgments of individuals: The moderating role of perceived group variability. *Journal of Experimental Social Psychology*, 32(1), 71-103.
- Shadid, W.A. (2006). Public debates over Islam and the awareness of Muslim identity in the Netherlands. *European Education*, 38(2), 10-22.
- Sigelman, L., & Welch, S. (1993). The contact hypothesis revisited: Black-white interaction and positive racial attitudes. *Social Forces*, 71(3), 781-795.
- Stephan, C. W., & Stephan, W. G. (1992). Reducing intercultural anxiety through intercultural contact. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(1), 89-106.
- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., McNatt, P. S. & C. Lausanne Renfro. (2002). The role of threats in the racial attitudes of blacks and whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(9), 1242-1254.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41(3), 157-175.
- Tausch, N., Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. & Cairns, E. (2007). Individual-level and group-level and mediators of contact effects in Northern Ireland: The moderating role of social identification. *British Journal of Social Psychology*, 46(3), 541-556.
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Differential relationships between intergroup contact and affective and cognitive dimensions of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(8), 1145-1158.

- Turner, R. N., Crisp, R. J., & Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10(4), 427-441.
- Velasco González, K., Verkuyten, M., Weesie, J. & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667-685.
- Voci, A., & Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 37-54.
- Wagner, U., van Dick, R., Pettigrew, T. F., & Christ, O. (2003). Ethnic prejudice in East and West Germany: The explanatory power of intergroup contact. *Group processes & intergroup relations*, 6(1), 22-36.
- Wilder, D., & Simon, A. F. (2001). Affect as a cause of intergroup bias. *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*, , 153-172.
- Wilder, D. A., & Shapiro, P. (1989). Effects of anxiety on impression formation in a group context: An anxiety-assimilation hypothesis. *Journal of Experimental Social Psychology*, 25(6), 481-499.
- Wright, S. C., Ropp, S. A., Aron, A. & McLaughlin - Volpe, T. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 73-90.
- Wolsko, C., Park, B., Judd, C. M., & Bachelor, J. (2003). Intergroup contact: Effects on group evaluations and perceived variability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 93-110.